

پیش‌نوشتار

کشور ایران به‌عنوان بخشی از یک فلات بزرگ به همین نام، یکی از سرزمین‌های کوهستانی دنیاست؛ ولی به‌دلیل حاکمیت پرفشارهای جنب‌حاره بر بخش عمده‌ای از این منطقه، و داشتن آب و هوای خشک و نیمه‌خشک از فقیرترین کشورهای جهان از لحاظ سطح زیر پوشش جنگل‌های طبیعی محسوب می‌شود؛ به همین سبب، از دیرباز، بیشتر به‌علت داشتن گستره‌ها و چشم‌اندازهای بیابانی‌اش مورد توجه قرار گرفته و شناخته شده است تا کوهستان‌های یخی و گستره‌های جنگلی آن. این پهنه‌های خشک و بیابانی در نوار شمالی و باختری با مساعدت سامانه چین‌خوردگی آلپی که به‌شکل رشته‌کوه‌های بزرگ البرز و زاگرس نمود یافته، به‌اندازه‌ای تعدیل شده که حتی در قسمت‌هایی محدود از آن، ریزش‌های جوئی در طول سال، همواره به‌صورت جامد بوده و باعث شکل‌گیری و فعالیت سامانه‌های مورفودینامیک یخچالی، حاشیه‌یخچالی و رودخانه‌ای در مرزهای بلافصل شده است؛ به همین دلیل، اشکال مختص محیط‌های بیابانی، معتدل مرطوب، حاشیه‌یخچالی تا یخچالی دیرینه و امروز را گاه در مسافت‌های نه‌چندان دور در کنار هم و گاه نیز با گستردگی عرض جغرافیایی آن‌ها در پهنه‌های مختلف می‌توان یافت.

پیامد این تنوع طبیعی، خلق چشم‌اندازهای ژئومورفولوژیک بسیار متنوع و کم‌نظیر است؛ به طوری که برخی از این چشم‌اندازها و لندفرم‌ها منحصر به فرد هستند و اغلب در مقیاس جهانی به‌عنوان اشکالی شاخص همچون کلوت‌های لوت، که در حادث‌ترین وضعیت، گرم‌ترین و در عین حال، خشن‌ترین بیابان ایران و دنیا شناخته شده است، ریگزارهای ایران یا اشکال منظم چین‌خوردگی زاگرس از آن‌ها یاد می‌شود. هرچند برخی از این چشم‌اندازها همچون اشکال زمین بیابانی و کوهستان‌های مرتفع با دامنه‌های شیب‌دار مستعد برای وقوع انواع ناپایداری‌های دامنه‌ای در قلمرو لرزه‌خیز آلپ - هیمالیا، دره‌های رودخانه‌ای و مسیل‌ها با همکاری دیگر عوامل، محدودیت‌هایی را به ساکنان این واحد جغرافیایی مستقل تحمیل کرده و زمینه‌ای مساعد را برای روی دادن طیفی وسیع از مخاطرات طبیعی به وجود آورده‌اند، به‌دلیل برخورداری از جنبه‌های مختلف زیبایی‌شناختی، این سرزمین را در ردیف یکی از پنج

کشور نخست جهان در زمینه ژئوتوریسم، ژئومورفوتوریسم و اکوتوریسم قرار داده‌اند که بیشتر با چشم‌اندازهای ژئومورفولوژیک و توپوگرافیک معنا می‌یابد. به فهرست توانمندی‌های این چشم‌اندازها قابلیت‌هایی بسیار متعدد مانند موارد ذیل را می‌توان اضافه کرد: تأمین و ذخیره کردن آب‌های سطحی از طریق احداث سد در ابتدای تنگ‌ها و دره‌های رودخانه‌ای؛ به دست آوردن انرژی هیدروالکتریسته از سدها، آبشارها و تندآب‌ها؛ تدارک دیدن مصالح ساختمانی همچون شن و ماسه از پادگانه‌های رودخانه‌ای، نهشته‌های دریاچه‌ای و کانسارهای اقتصادی مانند پلاسرها؛ گذراندن اوقات فراغت و استفاده از فضای سبز بستر رودخانه‌ها، دامنه‌های کوهستانی و کف سیرک‌های یخچالی کواترنر؛ انجام دادن ورزش‌های زمستانی در پهنه‌های کوهستانی مرتفع و انجام دادن ورزش‌های کوهستانی همچون کوه‌نوردی، صخره‌نوردی، دامنه‌نوردی و کویرنوردی. براساس مجموعه این توانمندی‌ها می‌توان از این سرزمین به‌عنوان جهانی در بطن یک مرز سیاسی یاد کرد.

مطالعه کامل این چشم‌اندازهای گسترده که هرکدام، گنجینه‌ای از اشکال موروثی این سرزمین را در خود جای داده‌اند، به‌ویژه با رویکرد کاربردی، به انجام شدن پژوهش‌هایی دامنه‌دار نیاز دارد و طبیعتاً خارج از توان فردی است؛ لذا با هدف تدوین اثری نسبتاً جامع در حوزه ژئومورفولوژی سرزمینی بزرگ به‌نام ایران، در یک کتاب آماده چاپ با همین عنوان بازنگری کامل صورت گرفت و نظریه‌ها و دیدگاه‌های منسوخ قدیمی موجود در آن حذف و مطالب نوین با فصل‌بندی‌ای جدید عرضه و درنهایت، کتاب حاضر تدوین شد.

در این مجموعه جدید که برای درس ژئومورفولوژی ایران در مقطع‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و ژئومورفولوژی تهیه شده است، خطوط کلی تحولات ژئومورفولوژیک ایران را مطالعه کرده‌ایم؛ همچنین با توجه به اینکه چشم‌اندازهای موجود، بازتابی از تأثیرهای گذشته و فرایندهای کنونی هستند، تغییرهای محیطی را که به‌ویژه در طول دوران کواترنر در ناهمواری‌ها اتفاق افتاده‌اند و امروزه، بخشی از تاریخ طبیعی این سرزمین را تشکیل می‌دهند و شواهد و موارث آن، پراکنش فضایی گسترده‌ای دارند و به پهنه‌های مختلف، هویت‌های مکانی خاصی بخشیده‌اند، در قالب هفت فصل به‌صورت اجمالی بررسی کرده‌ایم. در این کتاب، علاوه بر بهره‌گیری از آخرین منابع موجود، مخصوصاً منابع لاتین و دیدگاه‌های نو بر مباحثی تأکید کرده‌ایم که در آثار پیشین به آن‌ها پرداخته نشده است یا کمتر

مد نظر قرار گرفته‌اند. در مباحث حوزه کواترنر براساس نگاهت‌های لسی، گمانه‌های دریاچه‌ای، و جابه‌جایی‌های خطوط ساحلی سن‌یابی شده خلیج فارس و دریای خزر، با استفاده از روش‌های سن‌یابی مطلق همچون کربن پرتوزا زمان‌بندی‌ای دقیق از ابعاد مختلف تغییرهای آب و هوایی و رویدادهای مرتبط با آن‌ها را به دست داده‌ایم. عرضه رویدادهای سن‌یابی شده کواترنر، بخشی از دیدگاه‌های نو در این اثر محسوب می‌شود که امیدواریم مورد استفاده دانشجویان و علاقه‌مندان قرار گیرد.

در پایان بر خود واجب می‌دانم از مسئولان و کارکنان سازمان سمت به ویژه از استاد ارجمند، جناب آقای دکتر بهلول علیجانی، مدیر محترم گروه جغرافیای «سمت»، سرکار خانم معیری، کارشناس محترم گروه جغرافیا و همچنین کلیه دست‌اندرکاران این مجموعه بابت تمام زحمات و حمایت‌هایشان تشکر و قدردانی کنم؛ در ضمن بابت زحمات بی‌دریغ همسر و خانواده عزیزم از ایشان سپاسگزارم.

بدون تردید، این مجموعه همچون هر پژوهش دیگر، خالی از ایراد نیست؛ لذا از صاحب‌نظران تقاضا می‌شود دیدگاه‌های انتقادی و اصلاحی خود را از طریق پست الکترونیک در اختیار نگارنده بگذارند تا در چاپ‌های بعدی بر غنای اثر پیش‌روی افزوده شود.

رسول صمدزاده

زمستان ۱۳۹۸

samadzadehr@gmail.com